

Andreas Bergman

Vapaaksi järjettömyydestä: kaksi maksimoslaista näkökulmaa akateemisen teologian mielekkyyteen

Esitelmä Ortodoksisuuden tutkijana -symposiumissa
Joensuussa 11.11.2021

Johdanto

Viime vuosisadan ortodoksisuutta väritti idän ja lännen vastakkainasettelu. Eräs yksittäiskysymys, jossa idän ja lännen nähtiin edustavan perustalla tavalla erilaisia näkökulmia kristilliseen uskoon, oli Jumalan tuntemisen tapa: lännessä Jumalan tuntemisen välineeksi hahmotetaan järki, idässä järjen ylittävä kokemuksellisuus. Vaikka viimeisen kymmenen vuoden aikana vastakkainasettelua idän ja lännen on haastettu,¹ se elää yhä. Tuoreena esimerkkinä vastakkainasettelusta on Eugenia Scarvelis Constantinoun vuoden 2020 populaariesitys *Thinking Orthodox: Understanding and Acquiring the Orthodox Christian Mind*. Vaikka Constantinoun mukaan itäinen teologia ei ole irrationaalista, hän kieltää jyrkästi sen, että deduktiivisella päättelyllä voisi olla annettavaa ortodoksisuudelle. Hänen mielestään järjen päättelyihin luottaminen on ominaista läntiselle teologialle. Idässä teologia perustuu rukoukseen ja hengelliseen kokemukseen.²

Kun järki liitetään kärjistetysti länteen ja mystinen kokeminen itään, syntyy vaikutelma, ettei järki kuulu ortodoksisen teologiaan. Ajatuksen valossa on vaikea nähdä arvoa ortodoksisella akateemisella teologialla, jossa järjen käytöllä on luovuttamaton merkitys. Haastaakseni edellä kuvatun kari-

¹ Ks. esim. Plested 2012; Pino 2017; Hovorun 2022.

² Constantinou 2020, 306–312.

katyyrisen asetelman ammennan tässä esitelmässäni Maksimos Tunnustajalta kaksi näkökulmaa järjen positiiviseen merkitykseen hengellisessä elämässä ja hahmottelen, miten ne voisivat tukea ortodoksisen akateemisen teologian mielekkyyttä.

Maksimoksen järjikäsitykseen syvennyn katsauksella hänen kilvoituksen teologiaansa. Katsauksen taustaksi on olennaista tietää, että Maksimos hahmottaa kristillisen kilvoittelun kolmen vaiheen kautta: Ensimmäinen vaihe on käytännöllisen kilvoituksen vaihe (πρακτική), jossa ihmistä vaivaa himoja pistetään aisoihin. Toisessa vaiheessa, luonnon *theoriassa* (θεωρία φυσική), mieltä harjaannutetaan näkemään luomakunnassa Luoja. Kolmannessa vaiheessa on kyse mystisestä teologiasta (μυστική θεολογία), jolloin luotu jää jo taa ja mieli näkee hengellisessä katselemisessa Jumalan. Käsittelen kilvoituksen vaiheista kahta ensimmäistä, koska niissä järjellä on olennainen merkitys. Aloitan kilvoituksen toisesta vaiheesta, luonnon *theoriasta*, koska se on omiaan häivyttämään kuvitelmat, että järjenkäyttö olisi ortodoksisuudelle välttämättä vierasta. Luonnon *theorian* kannalta yksi keskeisimmistä kohdista on *Ambiguum* 10:19, joten käsittelen järjen positiivista merkitystä sen valossa.

Järki tietämättömyyden poistajana

Ambiguum 10:19:ssä Maksimos esittelee viisi luonnon *theorian* tapaa tai lajia (τρόπος). Kaikkiin liittyy olennaisesti järki. Näistä viidestä luomakunnan tarkkailemisen tavasta kolme ensimmäistä antavat tietoa Jumalasta Luojan ”jälkien” tai heijastumien kautta. Ensimmäisessä tavassa kiinnitetään huomio luotujen olemiseen ja päätellään, että ne eivät ole itsessään olevia, vaan niillä on ulkopuolinen syy, Luoja.³ Toisessa tavassa Jumala tunnetaan kaitsijana, joka ylläpitää kunkin lajin mukaisia olemuksia ja kolmannessa tuomarina, joka on tehnyt jokaisesta luodusta tarkoituksella sellaisen kuin se on.⁴ Maksimos päättelee luomakunnan kolmenlaisesta todistuksesta, että Jumala on kolminaisuus, Isä, Poika ja Pyhä Henki.⁵ Hänen päättelynsä avaaminen ei ole tässä yhteydessä mahdollista. Mainitsen asian siksi, että läntisessä teologiassa kolminaisuus on yleensä hahmotettu ilmoitustotuutena, jota järki ei voi tavoittaa luomakuntaa tarkkaamalla.

³ *Amb. Io.* 10:19; Harrington 2007, 198.

⁴ *Amb. Io.* 10:19.

⁵ Harrington 2007, 202; *Amb. Io.* 10:19.

Kolmen ensimmäisen *theorian* lajin tuottama tieto on käsitteellistä eikä sinällään poikkea tiedosta, jota voidaan saada muustakin luomakunnasta järjen avulla. Sama on myös osittain totta neljännessä ja viidennessä luonnon *theorian* tavassa.⁶ Jumalan sijaan niissä opitaan järjen avulla, miten voidaan kasvaa hyveellisyyteen ja Jumalan läheisyyteen.⁷ Neljäs *theorian* tapa paneutuu luomakunnassa näkyviin ”sekoituksiin” ja päättelee niistä, että hyveiden tulee sekoittua meidän tarkkaavaisuuteemme, jotta mieleemme voisi päästä sellaiselle tasolle, jolla Jumalan näkeminen on mahdollista. Viides tapa puolestaan kiinnittää huomion luontokappaleiden paikallaan pysyvyyteen ja päättelee, että ihmisen pitäisi olla samalla tavoin jämäkkä järjenmukaisuudessa.⁸ Kahdessa viimeisessä luonnon *theorian* tavassa ei kuitenkaan pitäydytä vain käsitteellisen ajattelun tasoon vaan niissä mieli lopulta jumalallistuu ja näkee hengellisesti ikään kuin luomakunnan läpi itse luomakunnan synn ja pitää huomionsa siinä.⁹ Nämä korkeimmat luonnon *theorian* tasot eivät kuulu enää järjen piiriin, joten en mene niihin tarkemmin.

Tästä lyhyestä katsauksesta voi jo huomata, ettei Maksimos pidä järkeä merkityksettömänä hengelliselle elämälle. Järjen käytön kautta saatu tieto Jumalasta edustaa alhaista Jumalan tuntemisen tapaa, koska korkeammat Jumalan tuntemisen muodot ovat käsitteellisyyden ylittäviä, mutta järki kuitenkin mahdollistaa yhä syvempään Jumalan tuntemiseen kasvamisen. Järjen käyttöön nojaavan luonnon *theorian* tarve selittyy sillä, että langenneen ihmisen mieltä vaivaa tietämättömyys Jumalasta kaiken hyvän lähteenä.¹⁰ Jatkuvan harjoituksen kautta tätä mielen pimeyttä karkotetaan pois järjen avulla, niin että Jumalan näkemisestä luomakunnassa tulisi yhä hallitsevampi sisäinen tila. Maksimoksen mukaan jatkuvasti miettimällä hengellisiä asioita syntyy tottumus *theorioihin*.¹¹ Näin ollen järjellä on tärkeä paikkansa hengellisessä kasvussa.¹²

Mutta miten edellä sanottu voisi innoittaa akateemista teologiaa? Maksimos tulee ajatuksineen oikeastaan lähelle yliopistolaitoksen synnyn taustalla ollutta motivaatiota: kerätä yhteen lankeemuksen pirstoma tieto maailmasta,

⁶ Harrington 2007, 203–204.

⁷ *Amb. Io.* 10:19.

⁸ *Amb. Io.* 10:19; Harrington 2007, 204–208.

⁹ Harrington 2007, 203, 208.

¹⁰ Tietämättömyydestä ks. Thunberg 1965, 171.

¹¹ *Car.* 3:69. Ks. myös *Car.* 1:33.

¹² *Vrt. Car.* 2:28.

jotta sen avulla voitaisiin nousta Jumalan katselemiseen.¹³ Maksimoksen pyrkimyksenä ei ole tosin ylenpalttinen tiedon kartuttaminen, mutta lähtökohta on samankaltainen: koska koko maailma todistaa Luojastaan, ei ole mitään tutkimusaihetta, joka ei tarjoaisi mahdollisuutta luonnon *theorialle*. Akateemisen *teologian* suhteen erityispiirteenä on vielä se, että Maksimoksen tuotannossa painottuu *theorian* ulottaminen hengelliseen kirjallisuuteen, ennen kaikkea Raamattuun. Hän esimerkiksi näkee Raamatun henkilöhahmojen toistavan tiettyjä kilvoituksen teologisia ”kaavoja”. Tämä mukailee luonnon *theorian* viidettä tapaa. Mutta vaikka tutkimus ei kohdistuisikaan hengelliseen kirjallisuuteen, se ei sulje pois luonnon *theorian* mahdollisuutta työnteosta.

Jos tekstien lukeminen esimerkiksi viidellä *theorian* tavalla vaikuttaa epärealistiselta niin jo se, että tutkija viettää päivänsä tekstien äärellä, jotka tarjoavat hengellisiä totuuksia käsitteellisesti ilmaistuina, ikään kuin pureksitussa muodossa,¹⁴ on jo omiaan poistamaan mieltä vaivaavaa hengellistä pimeyttä. Maksimos toteaa *Rakkaudesta*-teoksessaan, että hengellinen lukeminen ja *theoria* vapauttavat mielen tietämättömyydestä.¹⁵ Tämä saattelee meidät kilvoituksen ensimmäiseen vaiheeseen, käytännölliseen kilvoitukseen, johon hengellinen lukeminen varsinaisesti kuuluu.

Akateeminen teologia järjen mukaisena kamppailuna

Käytännöllinen kilvoitus ja luonnon *theoria* kietoutuvat toisiinsa Maksimoksen ajattelussa. Huomasimme, että luonnon *theorian* neljäs tapa opettaa hyveellisyyttä, mutta samalla luonnon *theorian* harjoittaminen itse asiassa edellyttää hyveellisyyttä, eli järjenmukaista elämää, johon pyritään käytännöllisellä kilvoittelulla. Mutta mitä on järjenmukainen elämä ja miksi se on *theorian* edellytys? Vastaukset näihin kysymyksiin vaativat perehtymistä Maksimoksen sielukäsitykseen ja siihen, miten lankeemus on vaikuttanut sieluun.

¹³ Yliopistolaitoksen synnyn motiivista ks. Louth 2004, 70–71, 73–74.

¹⁴ Vrt. *Car.* 1:78; 2:97.

¹⁵ *Car.* 4:86.

Maksimos esittää erilaisia jäsennyksiä ihmissielun rakenteesta. Hänen yleisin jäsennyksensä on kolmijako: himosielu, intosielu ja järki. Kolmella osalla on hierarkkinen suhde toisiinsa. Alimmalla sijalla on himosielu, jolle kuuluu nautintojen kokeminen; toiseksi alimmalla sijalla on intosielu, joka on sielun toimintojen ”innostaja”; korkein asema kuuluu järkiselulle. Sielun osat toimivat silloin Jumalan luoman tarkoituksen mukaisesti, kun järki hallitsee muita osia. Tällöin sekä nautintoa että intoa määrittävät järjen asettamat päämäärät ja rajat. Järjen mukaista on esimerkiksi syödä, jotta saisi elämiseen tarvittavan ravinnon. Kun ihminen syö järjenmukaisesti ja kokee nautintoa, nautinnossa ei ole sinällään mitään pahaa. Järkeä vastaan on sen sijaan nautintahakuisuudesta johtuva ylensyöminen, jossa syömisestä järjellinen päämäärä, elämän ylläpitäminen ravinnon kautta, on tyystin unohtunut.¹⁶

Kilvoittelun tarve nousee siitä, että langennut mieli on joutunut epäjärjestykseen. Maksimoksen mukaan langenneen ihmisen keskeinen ongelma on itserakkaus eli irrationaalinen kiintymys ruumiiseen ja sen nautintoihin.¹⁷ Itserakkauden seurauksena ihmisen perspektiivi luomakuntaan on vääristynyt. Langennut mieli on nautintahakuisuuden vinouttama. Se katsoo maailmaa nautintojen ehdoilla ja etsii maailmasta aistillista tyydytystä, koska on tietämätön Jumalasta kaiken hyvän lähteenä; aistinainat ovat Jumalan hengellisestä katselemisesta saatavan nautinnon korvike. Nautintojen hallitsema perspektiivi luomakuntaan on pinnallinen ja tekee sokeaksi Jumalan jäljille näkyvässä maailmassa. Nautintahakuinen mieli on myös sisäisesti pirstoutunut: aistittava maailma tarjoaa lukuisia nautintoa lupaavia ärsykeitä, joista kukin vetää mieltä puoleensa ja siten hajauttaa sen.¹⁸ Siksi pirstoutuneen mielen on esimerkiksi mahdotonta omaksua jokin *theorian* tapa, jonka valossa luomakuntaa voisi katsoa yhtenä kokonaisuutena.

Nautintahakuisuus synnyttää sielussa monia muita himoja eli luonnonvastaisia mielenliikkeitä. Näitä ovat esimerkiksi rahanhimo, vatsanpalvonta ja turhamaisuus.¹⁹ Jokaiseen sielunosaan liittyy sille ominaiset himot. Käytännöllisen kilvoituksen tarkoituksena on tarjota välineitä, joiden avulla ihminen voi kasvaa kohti lankeemusta edeltänyttä, luonnollista tilaansa, jossa järki hallitsee alempia sielunosia. Maksimos tarjoaa lukuisia erilaisia harjoitteita, joilla sielua vaivaavia himoja vastaan voidaan kamppailla. Mainitsinkin

¹⁶ Bergman 2022, 162–163.

¹⁷ *Car.* 3:8.

¹⁸ *Vrt.* Harper 2019, 222.

¹⁹ *Car.* 5:59.

jo aiemmin hengellisen lukemisen, joka poistaa tietämättömyyttä ja orientoi meidät sisäisesti kohti Jumalaa. Maksimos antaa tämän lisäksi esimerkiksi seuraavat vinkit sielun kahta alinta osaa koskien:

On kilvoituksia, jotka hillitsevät himoja eivätkä päästä niitä voimistumaan, toiset taas saavat himot kuihtumaan ja surkastumaan. Esimerkiksi paasto, ruumiillinen työ ja valvominen pitävät intohimon aisoissa, kun taas vetäytyminen yksinäisyyteen, hengellinen tutkiskelu, rukous ja palava rakkaus Jumalaan heikentävät intohimon ja lopulta hävittävät sen tyystin. Sama pätee myös vihaan: loukkauksien unohtaminen ja lempeys pysäyttävät sen kasvun, kun taas rakkaus, armeliaisuus, ystävällisyys ja hyvyys tekevät voimattomaksi.²⁰

Käytännöllisen kilvoittelun myötä ihmisen sielu alkaa puhdistua himollisuudesta. Syntyy hyveitä eli järjennukaisia tottumuksia. Tämä mahdollistaa sen, että aistinautinnot eivät hallitse mielen toimintaa. Näin syntyy mahdollisuus luonnon *theorialle*. Kaksi kilvoituksen alinta vaihetta tukevat toisiaan ja ikään kuin kietoutuvat toisiinsa: mitä vapaammaksi tulemme mieltä kahlitsevasta aistillisuudesta, sitä paremmin voimme oppia näkemään Jumalan luomakunnassa, ja mitä pidemmälle pääsemme luonnon *theoriassa*, sitä valaistuneemmaksi mielemme voi tulla ja sitä selkeämmin tiedämme, kuinka tulee kilvoitella Jumalan tahdon mukaan.²¹ Pelkkä käytännöllinen kilvoittelu ei vapauta mieltä himoista.²²

Mutta mikä on käytännön kilvoituksen tarjoamien näköalojen akateeminen anti? Mainitsin jo, että hengellisellä lukemisella on vahva paikkansa akateemisessa teologiassa ja samalla se on Maksimoksen mielestä tärkeä hengellinen harjoite. Haluan kuitenkin vielä laajentaa perspektiiviä mainitsemalla Frederick Aquinon, joka on peilannut Maksimoksen ajattelua hyveepistemologian uusiin tuuliin. Aquino on kiinnittänyt huomiota siihen, että hyveepistemologiassa varman tiedon määrittelyssä keskitytään varman tiedon kriteerien sijaan siihen, millainen on luonteeltaan hyvä tiedonhankkija. Hän huomauttaa, että Maksimoksen ajattelu sopii erittäin hyvin yhteen epistemologian kanssa, jossa hyvin toimivien kognitiivisten kykyjen lisäksi painotetaan tutkijan luonteen hyveellisyyttä laadukkaan tutkimuksen edellytyk-

²⁰ Maksimos Tunnustaja 1986, 88 (*Car.* 2:47). Ks. myös esim. *Car.* 1:79; 3:13; 3:20.

²¹ Vrt. *Car.* 4:57; *Theo.* 2:66, 88.

²² *Car.* 2:5; 3:68.

senä.²³ Edellä mainitsin, että yksi syy sille, miksi aistinautintohakuisuus estää luonnon *theorian*, on se, että se pirstoo ihmismielen. Tämä on hyvin helposti sovellettavissa moderniin akateemiseen työhön: jos tutkija esimerkiksi etsii koko ajan dopamiinihiikkejä somesta työn lomassa, työt eivät edisty ollenkaan ja mieli on täysin hajalla.²⁴ Jos työnteko on sen sijaan hyveellistä, eli järjestellisten päämäärien mukaista, tilanne on aivan toinen; työ ei ainoastaan suju vaan se myös harjaannuttaa järjenmukaiseen elämään.

Aistinautintohakuisuuden turmeluksellisesta vaikutuksesta tutkimukselle voisi toki mainita monta muutakin konkreettista esimerkkiä. Hahmotuuhan koko akateeminen työ kilvoituksena hyve-epistemologian valossa. Nostan esille kuitenkin vain yhden lisäesimerkin, joka koskee tutkijayhteisöä: Aku Visala maalaa Areiopagi-verkkolehden kirjoituksessaan ”Kuinka tutkija voi säilyttää mielenterveytensä (rippeet)?” lohduttoman kuvan tutkijayhteisöstä, josta puuttuu muun muassa kaikki yhteisöllisyys, koska kaikki kilpailevat samoista rahoista. Kilpailu on kovaa, koska kaikki mitä toiset saavat, on itseltä pois. Yhteisöllisyyden puute on yksi keskeinen selittäjä sille, miksi noin 40 % jatkotutkinto-opiskelijoista on jossain vaiheessa väitöskirjaprojektiaan masentuneita.²⁵ Tämä näkökulma tuo mieleen Maksimoksen vakaumuksen, ettei himollisuus ainoastaan pirsto ihmistä sisäisesti vaan myös erottaa meidät toisistamme. Vastaavasti hyveet eivät vain eheytä sielun toimintaa vaan myös yhdistävät ihmiset rakkaudessa toisiinsa.²⁶ Maksimoksen näkemyksen soveltaminen akateemiseen yhteisöön tarkoittaisi pyyteetöntä toisten auttamista oman uran kustannuksella. Langenneen mielen näkökulmasta kyseessä olisi mieletön itsesabotaasi, mutta Maksimoksen mukaan se olisi ehdottomasti järjen eli logoksen mukaista.

Lopuksi

Nykypäivän Suomessa ei ole todennäköistä, että yliopistot ylittäisivät sekularismin rajat ja palaisivat juurilleen pitäen tehtävänään Jumalan tuntemisen edistämistä. Maksimos Tunnustajan teologia tarjoaa kuitenkin yksittäiselle

²³ Ks. esim. Aquino 2013.

²⁴ Vrt. *Car.* 1:52.

²⁵ Visala 2018.

²⁶ Vrt. Harper 2019, 157–158, 219, 224.

opiskelijalle tai tutkijalle innostavia näkökulmia siihen, miten akateemisen teologian tekemistä voisi katsoa toisin silmin – käytännöllisenä kilvoituksena, mielen harjoittamisena Jumalan tuntemiseen ja tienä jumalallistumiseen.

Lähteet ja kirjallisuus

Lähteet

Maksimós Tunnustaja

Amb. Io. = Ambigua ad Iohannem. PG 90.

Car. = Capita de Caritate. PG 90.

Theo. = Capita theologica et oeconomica. PG 90.

1986 = Rakkaudesta. – Filokalia: kokoelma pyhien kilvoittelijaisien kirjoituksia. 2. osa.

Suom. sisar Kristoduli. Helsinki: Valamon ystävät. 57–140.

Kirjallisuus

Aquino, Frederick

2013 The Synthetic Unity of Virtue and Epistemic Goods in Maximus the Confessor. – *Studies in Christian Ethics* 26:3. 378–390.

Bergman, Andreas (Mika)

2022 Aistillinen lankeemus ja noeettinen nousu: Maksimos Tunnustajan kuvaus Simsonista kilvoittelijana. – Kristityt ennen kristittyjä. Vanhan liiton pyhät kirkkoisien silmin. Toim. Andreas (Mika) Bergman. Helsinki: Suomen patristinen seura. 153–191.

Constantinou, Eugenia Scarvelis

2020 *Thinking Orthodox. Understanding and Acquiring the Orthodox Christian Mind*. Chesterton. Ancient Faith Publishing.

Harper, Demetrios

2019 *The Analogy of Love. St Maximus the Confessor and the Foundations of Ethics*. Yonkers: St Vladimir's Seminary Press.

Harrington, Michael

2007 *Creation and Natural Contemplation in Maximus the Confessor's Ambiguum 10:19. – Divine Creation in Ancient, Medieval, and Early Modern Thought: Essays Presented to the Rev'd Dr Robert D. Crouse*. Toim. Michael Treschow, Willemien Otten ja Walter Hannam. Leiden & Boston: Brill. 191–212.

Hovorun, Cyril

- 2022 Is Scholasticism a Pseudomorphosis? Identifying the Political Theology of Fr. Georges Florovsky. <https://iota-web.org/2022/02/04/political-theology-of-georges-florovsky/>

Louth, Andrew

- 2004 *Theology, Contemplation and the University*. – *Studies in Christian Ethics* 17:1. 69–79.

Pino, Tikhon Alexander

- 2017 Beyond Neo-Palamism: Interpreting the Legacy of St Gregory Palamas. – *Analogia: The Pemptousia Journal for Theological Studies* 3:1. 53–73.

Plested, Marcus

- 2012 *Orthodox readings of Aquinas*. Oxford. Oxford University Press.

Thunberg, Lars

- 1965 *Microcosm and Mediator. The Theological Anthropology of Maximus the Confessor*. Lund: C. W. K. Gleerup.

Visala, Aku

- 2018 Kuinka tutkija voi säilyttää mielenterveytensä (rippeet)? <https://www.areiopagi.fi/2018/05/kuinka-tutkija-voi-sailyttaa-mielenterveytensa-rippeet/>